

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ترجمه شرح و تحلیل علویات دیوان سید حمیری

نویسندگان

دکتر عزت ملا ابراهیمی (دانشیار دانشگاه تهران)

دکتر روح الله صیادی نژاد (استادیار دانشگاه کاشان)

شماره مسلسل ۸۰۱۹

شماره انتشار ۳۵۱۵

انتشارات دانشگاه تهران

ملا ابراهیمی، عزت، ۱۳۴۲	مشرقی
دیوان، فارسی، شرح	عنوان و نام پدیدآور
ترجمه، شرح و تحلیل علویات دیوان سیدحمیری/ نویسندگان عزت ملا ابراهیمی، روح الله صیادی نژاد	مشخصات نشر
تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۳	مشارکت‌کنندگان
۴۱۶ ص	تعداد جلد
انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۳۵۱۵	شابک
978-964-03-6598-4	رشته تحصیلی
فقه	یادداشت
کتابنامه	موضوع
سید حمیری، اسماعیل بن محمد، ۱۰۵-۱۱۷۳ ق.	موضوع
دیوان - نقد و تفسیر	شماره افزوده
عربی -- قرن ۲ ق. -- تاریخ و نقد	شناسه افزوده
صیادی نژاد، روح الله، ۱۳۵۷-	شناسه افزوده
سید حمیری، اسماعیل بن محمد، ۱۰۵-۱۱۷۳ ق.	رده‌بندی کنگره
دیوان، شرح	رده‌بندی دیوبی
دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات	شماره کتابشناسی ملی
۱۳۹۳/م/۲۱۸۲۵۵۰	
۳۴۹۳۲۳۳	

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و ناشران است. کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویس، وبلاگ، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود.

ISBN-978-964-03-6598-4

9 789640 365984

عنوان: ترجمه، شرح و تحلیل علویات دیوان سیدحمیری

تألیف: دکتر عزت ملا ابراهیمی - دکتر روح الله صیادی نژاد

نویسندگان: عزت ملا ابراهیمی

تاریخ انتشار: ۱۳۹۳

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلفان است»

«کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است»

بها: ۲۲۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - آرنما: <http://press.ut.ac.ir>

بخش و فروش: تلفکس ۸۸۰۱۲۰۷۸

فهرست مطالب

۱. سخن آغازین ۱

فصل اول: نگاهی اجمالی به زندگی شخصی، ادبی و سیاسی سید حمیری

۱. ولادت سید ۶

۲. دوره نوجوانی ۷

۳. مذهب سید ۸

۴. اتهامات ناروا بر سید ۱۰

۵. سید حمیری و حاکمان ۱۳

۶. سید حمیری و حاکمان عباسی ۱۴

۷. وفات سید ۱۸

۸. جایگاه ادبی سید ۱۹

۹. اغراض و فنون شعری سید ۲۳

فصل دوم: ترجمه، شرح و تحلیل علمیه

قافیه «همزه»

۱. بیت الرسالة والنبوة والدين ۳۰

قافیه «الف مقصور»

۲. و كان له أخاً و أمين غيب ۴۶

۳. سماء جبار السما ۴۹

قافیه «باء»

۴. صَبَوْتُ إِلَى سَلِيمِي وَ الرِّبَابِ ۵۳
۵. وَ إِنَّ عَلِيًّا قَالَ فِي الصَّيْدِ قَبْلَ أَنْ ۶۵
۶. هَلَا قَتَمْتُ عَلَى الْمَكَانِ الْمَعْشَبِ ۷۱
۷. مَدَّ يَدِي بَنِي غَالِبِ ۱۲۰
۸. عَلِيٌّ عَلَيْهِ رُدَّتِ السَّيْفُ ۱۲۴
۹. تَبَيَّنْتُ أَنَّ أَبَانَا نَ عَمْرٍوس ۱۲۸

قافیه «تاء»

۱۰. كَذَبَ الزَّاعِمُونَ أَنَّ عَلِيًّا ۱۳۷

قافیه «حاء»

۱۱. خَفَ يَا مُحَمَّدُ فَالِقَ الْإِصْبَاحِ ۱۴۰

قافیه «دال»

۱۲. إِذَا أَنَا لَمْ أَحْفَظْ وَصَاةَ مُحَمَّدٍ ۱۴۵
۱۳. وَلَدَتْهُ فِي حَرَمِ الْإِلَهِ وَ أُمَّتُهُ ۱۴۹
۱۴. وَارَتْ السَّيْفَ وَ الْعِمَامَةَ وَ الرَّايَةَ ۱۵۱
۱۵. وَاسْأَلْ بَنِي الْحَسْحَاسِ تُخْبِرُ أَنَّهُ ۱۵۶
۱۶. سَأَلْتُ قَرِيبًا بِهَا إِنْ كُنْتُ دَا عَمَهُ ۱۶۵
۱۷. قَدْ أَطْلَعْتُ فِي الْعَذْلِ وَ التَّنْقِيدِ ۱۷۰
۱۸. بَلَغَ الْهَوَى بِفُزَاذِكِ الْمَجْهُودَا ۱۷۳

قافیه «راء»

۱۹. قَفَّ بِالْدِيَارِ وَحَيْثُ دِيَارَا ۱۸۲
۲۰. ذَاكَ قَسِيمِ النَّارِ مِنْ قَبْلِهِ ۱۹۸
۲۱. وَ فِي ذَاتِ السَّلَاسِلِ مِنْ سَلِيمِ ۲۰۳
۲۲. قَوْلَا لِسَوَّارٍ أَبِي شَمْلَةٍ ۲۰۹

۲۳. أَجْدَ بَالٍ فَاطِمَةُ الْبَكُورُ..... ۲۱۴
۲۴. شَهِيدِي اللَّهَ يَا صَدِيقُ..... ۲۱۸
۲۵. إِنِّي أَمْرُؤٌ مِنْ حَمِيرٍ أُسْرَتِي..... ۲۲۴
۲۶. أَلَا الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا..... ۲۳۰

قافیه «عین»

۲۷. مِمْ عَمْرُو بِاللَّوِي مَرِيعُ..... ۲۳۵
۲۸. إِنْ جَبْرٌ أَتَى إِلَى..... ۲۵۴
۲۹. وَصَى رَسُولُهُ وَالَّذِي..... ۲۵۹
۳۰. أَلَا طَرَقَتَا هَنْدٌ وَارَكٌ هُجِيعُ..... ۲۶۵

قافیه «کاف»

۳۱. وَكُنْتُ الْخَلِيفَةُ دُونَ الْأَنَامِ..... ۲۸۵

قافیه «لام»

۳۲. أَعْلِمَانِي أَيُّ بَرِّهَانٍ جَلِي..... ۲۸۷
۳۳. قَوْلُ عَلِيٍّ لِحَارِثٍ عَجَبٌ..... ۲۹۲
۳۴. هَلْ عِنْدَ مَنْ أَحْبَبْتُ تَنْوِيلُ..... ۲۹۶
۳۵. هَبَّ عَلِيٌّ بِالْمَلَامِ وَالْعَذْلِ..... ۳۰۳
۳۶. قَامَ التَّبِيُّ يَوْمَ حُمٍّ خَاطِبًا..... ۳۰۹

قافیه «میم»

۳۷. مَالٌ إِلَى أَدْنَاهُمْ مِنْهُ يَبِيعُ..... ۳۱۳
۳۸. لِمَنْ طَلَّلَ كَالْوَشْمِ لَمْ يَتَكَلَّمْ..... ۳۲۰
۳۹. أَلَا إِنَّ الْوَصِيَّةَ دُونَ شَكِّ..... ۳۳۱

قافیه «نون»

۴۰. وَإِنَّكَ آيَةٌ لِلنَّاسِ بَعْدِي..... ۳۳۴
۴۱. وَجَاءَ عَنِ ابْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَا..... ۳۵۲

۳۵۷	۴۲. فقام يسعى حتى استقى فلما
۳۶۰	۴۳. يابى أنت و أمى
۳۶۴	۴۴. أتى جبرئيلُ و النبىُّ بضحوه
۳۶۷	۴۵. نفاذ فداء سول الله يوم أتى
۳۶۹	۴۶. نسي هذه هذا القلب محزوناً

قافيه «هاء»

۳۷۶	۴۷. يا بائع الدين دنياه
-----	-------------------------------

قافيه «ياء»

۳۷۹	۴۸. على أمير المؤمنين أخو النسل
۳۸۳	۴۹. منحت الهوى المحض منى اليا
۳۸۵	۵۰. أوْمَلُ فى حُبِّ شَرِيَّة
۳۸۹	۵۱. به وصى النبى غداة خُم
۳۹۲	۵۲. وقام محمدٌ بغدير خُم
۳۹۸	سخن قرجامين
۴۰۰	کتابنامه

سخن آغازین

علی (ع) شخصیتی است استثنایی و بی نظیر که منحصر به یک گروه یا عقیده و مرام خاص نیست. از نخستین روزهای طلوع پرفروغ اسلام تاکنون، پیروان ادیان و مذاهب گوناگون و حتی کسانی که از مذهب خاصی پیروی نمی‌کنند، مجذوب ابعاد و شخصیت والای ایشان شده‌اند و هر یک درباره‌ی جنبه‌ای از جنبه‌های زندگی پربار ایشان به اظهار نظر پرداخته‌اند. ادیبان و شاعران نیز از این امر مستثنی نبوده‌اند و هر یک به فراخور دانش، استعداد، گرایش و ذوق خویش در توصیف ایشان قلم زده‌اند و شعر سروده‌اند. ما در این تحقیق با سراینده‌ای آشنا خواهیم شد که رسالت عظیم هنر شعر و عمق تأثیر آن را در دلها یافت و امام علی (ع) را الگ و خویش قرار داد و با الهام از روح انقلابی علی (ع) از ذلت و خواری رها شد و در اسماء و نفس به پرواز در آمد. او چون دیگر شاعران شیعی، «منصور نمری»، «دعبل خزاعی»، «ابن رومی» و... مرگ سرخ را بر زندگی زیر سلطه جباران و فرعونیان ترجیح داد و با تیغ بر سر خویش از مظلومیت علی (ع) و خاندان پاکش دفاع نمود.

این شاعر نامور کسی جز «سید حمیری» نیست. جز اندک کسانی که در سوگ برادرش و یا در مدح برخی از بنی عباس که در آغاز شورش مردم علی علیه سروده است، بقیه سروده‌های او هدفی مقدس را دنبال می‌کند که همان اثبات حقانیت علی و اهل بیت ایشان - علیهم السلام - است. او تنها شاعر نبود، بلکه محدثی بود که به نشر احادیث نورانی می‌پرداخت و با شعر هدفدار خویش به انتشار فضایل و مناقب امام علی (ع) نور بیشتری می‌بخشید و فرات فضیلتها را تا بستر فرداها گسترش می‌داد و در این سیر و سلوک روحانی به ملامت هیچ ملامتگری اعتنا نمی‌کرد.

علاقه او به آل علی باعث شد که برخی از نویسندگان، تهمت‌های ناروایی به وی وارد نمایند که به دور از عقل و منطق است. او از چنان شهرتی برخوردار بود که اگر سروده‌ای در موضوع ولایت پیدا می‌شد و شاعر آن معلوم نبود از پشتوانه شهرت او استفاده می‌کردند و آن را به سید حمیری نسبت می‌دادند.

یکی از تمامی ظرفیت‌های زبانی و آوایی برای بیان مناقب و فضایل علی (ع) استفاده نموده است. او حتی از بحر «منسرح» و «سریع» که مهجورترین بحر در نزد شاعران جاهلی و اسلامی است، برای نشر فضایل علی (ع) به‌کار گرفته است. وی احساسات و افکارش را در عنایات وی می‌نماید و هوشمندانه و هنرمندانه حروف و آواها را به خدمت می‌گیرد، مثلاً آنجا که ادیب، گرفتن پیمان غدیر از جانب برخی، قلب وی را به درد می‌آورد، برای بیان حزن و اندوه حریفش از حروف «مدّ» و از بحرهای نظیر بحر «وافر» که با حزن و اندوه تناسب دارد استفاده می‌نماید. یا آنجا که با معاند و منکر فضایل علی (ع) به مجادله می‌پردازد از بحر «خفیف» استفاده می‌نماید، چرا که بحر خفیف مناسب‌ترین بحر برای جدال و بحث است. بارقه‌های غش و غضب وی که ناشی از غضب خلافت علی (ع) و انکار فضایل اوست، در زبان وی از طریق «خفیف»، «تقدیم و تاخیر واژگان» و.... تجلّی می‌یابد. او گهگاهی جهت جلب توجه مخاطبین به شیوه شاعران روزگارش به شعر ورود پیدا می‌کند؛ یعنی قصاید خویش را با نسب و تشبیب آغاز می‌نماید. شعر او بیشتر جنبه قصصی و داستانی دارد، او در درون سرودهایش، بیت یا ابیاتی را به صورت «مصرع» می‌آورد تا از قصه و موضوعی وارد قصه و موضوعی دیگر شود. سید حمیری از واج‌آرایی و واژه‌آرایی برای روان‌تر کردن سروده خویش، بسیار بهره‌برداری

نموده است. قدر مسلم رمز و راز پویایی زبان شعر او را باید در تکرار و تجانس حروف دانست.

از آنجا که ادیبان و ناقدان عرب کمتر رغبتی به تحقیق و پژوهش در ادبیات شیعی از خود نشان داده‌اند و با توجه به این مهم که غالب شاعران پارسی‌زبان بسیار تحت تاثیر ادبیات عربی هستند و از آن بهره‌ها برده‌اند، جای خالی ترجمه، شرح و تحلیل علویات این شاعر متعهد شیعی در جامعه فرهنگی و علمی کشورمان بسیار احساس می‌شد تا فارسی‌زبانان از اعماق اندیشه زبان در بیان اشعارشان آگاهی یابند و از این رهگذر دریای معارف و ادب خود را پریمیتر جذاب‌تر نمایند.

برای انجام این تحقیق و پژوهش پس از جستجو و گشت‌وگذار فراوان در مجامع علمی داخل و خارج از کشور به سه شیخ سید حمیری در کتابخانه ملی «اسد» سوریه دست یافتیم که به‌وسیله پژوهشگرانی همچون «ضیاء حسین الأعلمی» و «نواف الجراح» و «شاکر هادی شکر» انجام شده بود. در پیشگاه حائز نگارندگان برای معرفی و شناساندن هر چه بهتر «سید حمیری»، فصل اول کتاب را به زندگی شخصی و ادبی این شاعر اختصاص داده‌اند. پس از خوانش اشعار سید حمیری در این شرح، به نگارش اشعار بر اساس قوافی آنها پرداخته و در ذیل عنوان «شرح واژه» به معنی واژه‌ها و لغات و در برخی موارد برای فهم بیشتر معنای لغت، اشاره‌ای به برخی از جنبه‌های بلاغی و دستوری لغت شده است. سپس اشعار به بیانی روان و سلیس به فارسی برگردانده شده‌اند. با توجه به این که سید حمیری بسیاری از رویدادهای تاریخی صدر اسلام را به رشته نظم کشیده و بسیاری از تعابیر و مفرداتش را از آیات و احادیث برگرفته، رویکرد نویسندگان در ترجمه اشعار، معنایی است.

نگارندگان در شرح ابیات به منابع اساسی، از قبیل منابع تاریخی، تفسیری و روایی مرتبط با بحث، مراجعه نموده‌اند تا نتیجه کار، با استناد و اعتماد بر حیطه وسیع پژوهش، از صحت و دقت لازم برخوردار گردد. افزون بر آن، نویسندگان به شرح زبانی، آوایی و موسیقایی ابیات نیز پرداخته‌اند تا خوانندگان را در فهم بهتر آن کمک نماید. در پایان خاطر نشان می‌شود که در این شرح، در مقابل برخی از ابیات دیوان، سروده‌هایی ناب از سخنوران نامی ایران معاصر وارد شده است تا جانب ادب پارسی فرو گذاشته نشود.

خدای را سپاس بسیار ستایش بی‌حد و شمار که توفیق داد، شرح علویات این شاعر بزرگ را، به هم می‌نهد و فانی زبانان عرضه نماییم. امید است این پژوهش در شناساندن هر چه بیشتر سبک شعری و ادبی شخصیت ادبی شاعر نقش به سزایی داشته باشد.

دکتر عزت ملاپراهمی

دکتر روح‌الله صیادی‌نژاد